

Anne Morin og Kirsten Elisa Petersen

Introduktion til temanummer om social eksklusion og pædagogik i velfærdsstaten

Tema om social eksklusion

Med dette temanummer om social eksklusion og pædagogik i velfærdsstaten i Nordiske Udkast ønsker vi at invitere læserne ind til en række af de forskningsmæssige områder, hvor der særligt er en opmærksomhed på, hvordan relationerne mellem sociale eksklusionsprocesser, menneskers hverdagsliv, pædagogiske institutioner og velfærdsstaten finder sted. Temanummeret udgør otte artikler, der på forskellig vis giver bud på, hvordan forskningen teoretisk som empirisk arbejder med begrebet social eksklusion i udforskningen af, hvordan børn, unge og voksne i udsatte, sårbare og marginaliserede positioner erfarer og håndterer deres hverdagsliv, hvordan sociale og pædagogiske institutioner forstår, møder og tilrettelægger indsatser rettet mod forskellige grupper af individer, og hvordan disse processer til alle tider er indvævet i samfundsmæssige strukturer og vilkår. Derudover præsenterer vi i dette nummer også en artikel af Pernelle Rose, som netop har forsvaret sin ph.d.-afhandling med fokus på skolebaserede samtalegrupper for børn i skilsmisse.

De otte artikler i temaet er alle skrevet af forskere, der er tilknyttet forskningsprogrammet Social eksklusion og pædagogik i velfærdsstaten (SEP), der er forankret på DPU, Aarhus Universitet. Forskningsprogrammet er optaget

af menneskers sociale liv og levevilkår i en samfundsmæssig kontekst og arbejder med en historisk-samfundsmæssig refleksionsramme, hvor sociale eksklusionsprocesser forstås og analyseres med fokus på det forhold, at børn, unge og voksne har problemer med at mestre de udfordringer, der er en følge af social desintegration, samfundsmæssig ulighed, fattigdom og segregering på både et samfundsmæssigt og institutionelt niveau.

Artiklerne, der præsenteres her i dette temanummer, arbejder med forskning i og analyser af sociale eksklusionsprocesser som et overordnet teoretisk begreb. Et begreb der både i dansk og international sammenhæng ofte rummer en lang række forskellige teorier, metoder, indsatser og forståelser af menneskers sociale liv i samfundet, herunder også menneskers udsatte, sårbare og ekskluderede livsforhold og betingelser. Med afsæt i forskellige videnskabelige discipliner og med teoretisk og metodisk inspiration fra sociologi, psykologi, historie og antropologi bidrager de forskellige artikler i dette temanummer til at fokusere på sociale, psykologiske og pædagogiske processer, hvor igennem individer og grupper problematiseres, diskrimineres og stigmatiseres. Disse processer udforskes på et samfundsmæssigt og institutionelt niveau i socialt, kulturelt og historisk specifikke kontekster.

I dette temanummer er der blevet plads til otte artikler. Forfatterne til de inddragede artikler har fået besked om, at deres artikler max. måtte omfatte 10 sider, således at der blev plads i tidsskriftet til alle otte artikler. I den forbindelse skal vi rette en stor tak til peer review gruppen for at læse kritik på vores artikler inden for denne meget stramme præmis. Mange af artiklerne kunne med fordel have haft væsentligt mere fylde, men ønsket om at give plads til en flerhed af perspektiver på sociale eksklusionsprocesser har trumfet over dette. Det betyder således også, at vi i temanummeret kan præsentere artikelbidrag, der både bevæger sig i analyser af samfundsmæssige forhold og strukturer, der presser grupper af mennesker ud i sociale eksklusionsprocesser, såvel som artikler, der tager afsæt i empirisk forskning, og hvor fx boligområder, skoler og fritids- og ungdomsklubber inddrages som analytiske kontekster. Kontekster, hvor der med afsæt i flere forskellige teoretiske perspektiver, arbejdes med at skabe synlighed over dilemmaer og udfordringer forbundet til menneskers hverdagsliv, og menneskers møder med institutionelle systemers logikker og forståelser af normalitet, stigmatisering og udsathed, der kan risikere at åbne for sociale eksklusionsprocesser.

Den niende artikel, der er medtaget i denne udgave af Nordiske Udkast er af Pernelle Rose, der med afsæt i hendes ph.d.-projekt lægger sig op ad netop disse dilemmaer og udfordringer forbundet til menneskers hverdagsliv og møder med institutionelle systemers logikker. Pernelle Roses artikel er optaget af skolebaserede samtalegrupper for børn med skilte forældre, som er en praksis, der har vundet indpas de seneste 15 år. I forbindelse med en større fokusering på at sikre en høj grad af trivsel i de danske folkeskoler, tilbydes forskellige indsatser til særligt sårbare børn – herunder børn der oplever brud i familien. Gennem et etnografisk inspireret feltstudie har Pernelle Rose udforsket samtalegrupperne praksisser for en udvalgt børnegruppe, og mere specifikt hvilke forståel-

ser af skilsmisse der informerer indsatsen samt hvilke betydninger det har for børns menings-skabelse at deltage i denne intervention.

Oversigt over de enkelte artikler i temanummeret

Niels Rosendal Jensen diskuterer i sin artikel “Social eksklusion i et sociologisk perspektiv”, hvordan vi kan forstå selve begrebet social eksklusion i det moderne samfund med afsæt i en række sociologiske teorier. Afsættet for artiklen er, at social eksklusion grundlæggende må forstås som et forhold mellem individ og samfund. Denne relationelle forståelse benyttes derefter til at udrede begrebets historie og udvikling. I den forbindelse belyses, at både politikere og forskere anvender skiftende forståelser afhængigt af formål og medvirker til at indkredse begrebets kompleksitet, men også, hvorledes social eksklusion er tæt forbundet til andre begreber og samfundsmæssige problemstillinger, knyttet til uddannelse, fattigdom og arbejdsløshed samt diskriminering. Artiklen diskuterer forskellige teoretiske tilgange til begrebet, men peger samtidig på, at det gennemgående træk i forhold til social eksklusion knytter an til menneskers udelukkelse fra en minimumslevestandard i det samfund, de er borgere i, og en tilsvarende udelukkelse fra deltagelse i samfundslivet.

I Christian Sandbjerg Hansens artikel “Nordvestkvarterets omdømme og det territoriale stigmas historicitet” anvendes en case om Københavns Nordvestkvarter til at undersøge, hvordan et steds omdømme hverken er et iboende eller statisk fænomen, men et relationelt karakteristikum, der aktivt skabes og omskabes over tid. På baggrund af Wacquants teori om territorial stigmatisering og dennes videreudvikling diskuteres betydningen af symbolske repræsentationer for steders dynamiske position i de sociale og geografiske hierarkier. De kategoriseringer, der påføres stedet, og de følelser, de udtrykker, forandrer sig således over tid som en effekt af de symbolske kampe og

deres socialhistoriske produktions- og cirkulationsbetingelser. Således er det territorielle stigma ikke en "indre egenskab" ved kvarteret, men et relationelt karakteristikum, som er afhængigt af strukturerne i det sociale, symbolske og geografiske rum. De sociale mekanismer i denne symbolske motor er ikke ordenes magt i sig selv, ligesom årsagerne til den usikkerhed, der vokser i Nordvest, heller ikke skal findes i nabolaget, men i det asymmetriske boligmarked (og enfamiliehusenes kulturelle dominans), i den polariserede sociale struktur og i velfærdsstatens omkalfatring.

I artiklen "Den gemene inklusion – Hvad vi (ikke) kan tale om, når vi *alle* taler om inklusion" af Tine Fristrup og Christopher Karanja Odgaard, diskuterer forfatterne, hvordan inklusion *gement* gøres gældende som uartikuleret uenighed, der muliggør, hvad vi (ikke) kan tale om, når vi *alle* taler om inklusion. På baggrund af en analyse af, hvordan Salamancaerklæringen med sit relative handicapbegreb sætter dagsordenen for orienteringen mod *inclusive schooling*, fremhæves det, hvordan der sker en drejning væk fra den enkelte og hen imod en gruppe af børn med "special educational needs", og at dette grupperingstræk udgør en barriere for, at *inclusive education* kan praktiseres som inkluderende. Det fremhæves her, at "det relative handicapbegreb" (FN 1994), som installeres i Salamancaerklæringen, udgør en barriere for at realisere grundlaget for erklæringen, nemlig ideen om *inclusive schooling*. Det relative handicapbegreb installerer en forskel med henvisning til den medicinske vidensforms kategorisering af mennesker. På den måde overskrider Salamancaerklæringen sit universelle humanistiske grundlag i den egalitære fordring og indtræder i det identitetspolitiske landskab gennem den identitære fordrings forankring i det markedsbaserede samfund, hvor konkurrence og økonomi udgør det centrale værdigrundlag.

I Kirsten Elisa Petersens artikel "Fritids- og ungdomsklubber i udsatte boligområder –

pædagogers arbejde med ustyrlige unge, eller unge i ustyrlige problemer" analyseres udfordringer, konflikter og dilemmaer i pædagogers arbejde i ungdomsklubber, der er fysisk beliggende i udsatte boligområder. Artiklen tager teoretisk afsæt i en kritisk psykologisk og socialpraksisteoretisk ramme, hvor der anlægges en decentreret analytisk tilgang med et analytisk fokus på pædagogperspektivet. Centralt i artiklen er begrebet ustyrlige problemer (wicked problems) (Stam, 2011), som i artiklen anvendes til at skabe en ramme omkring forståelsen af pædagogernes arbejde med problematikker, der opleves som umulige at løse på endegyldige og fastlagte måder, og som hele tiden kan reformuleres, diskuteres og udfordres. En væsentlig pointe i artiklen er her, at pædagogerne i deres arbejde synes at bevæge sig mellem indsatser, der arbejder på at støtte og inkludere børnene og de unge i fritids- og ungdomsklubben, og indsatser, der samtidig arbejder på at modvirke eksklusionsprocesser, der på en og samme tid finder sted i de specifikke kontekster, hvori arbejdet udføres.

Trine Møbius Sørensens artikel "Befriende ungdomsfortællinger om unges bevægelse gennem det sociale arbejdes landskab" er en omskrivning af specialet: "Det nye selv – befriende ungdomsfortællinger om personlige livsbarrierer og før-kommunale praksisser" (Worre West & Møbius Sørensen, 2016). Artiklen udforsker, hvordan unge, der oplever mistrivsel, får erfaringer i mødet med systemet i det, der benævnes som indsatser "indenfor" og "udenom" velfærdssystemet. Med fokus på de unges subjektiveringsprocesser diskuteres, hvordan de unge i kontakten med de velfærdsdrevne institutioner mødes af en forventning om, at de unge orienterer og subjektiverer sig gennem de diskursive formationer, som de stilles til rådighed fx gennem diagnostiske kategorier, hvilket resulterer i en oplevelse af, at den oplevede mistrivsel kun kan håndteres, såfremt de falder inden for velfærdsinstitutionernes allerede definerede problemkategorier.

I de unges forsøg på at forskyde mulighederne for subjektivering søger de mod alternative indsatser udenom de velfærdsatslige styrings-teknologier. I de alternative indsatser oplever de unge mulighed for en selvforvaltende subjektposition, som i artiklen tolkes til at kunne overskride velfærdsinstitutionernes restriktive teknikker. Konklusionen bliver dog ikke en frisættelse af individet, men snarere, at det alternative arbejde præges af en anden logik, der via frigørende teknikker forpligter de unge som frie subjekter, hvor de ikke blot *kan* vælge en af de mange 'uendelige løsninger', men *skal* vælge.

Björg Kjær peger i artiklen "Ikke som de andre: Forældreskab når børn problematiseres" på, hvordan forældres og især mødres situation, position og identitet påvirkes og forandres, når deres børn diagnosticeres med en funktionsnedsættelse. Artiklen tager afsæt i et antropologisk perspektiv, der studerer kultur og mere specifikt med anvendelse af etnografisk feltarbejdsmetode, der betoner et analytisk blik for de altid komplekse forhold, der eksisterer mellem idealer på den ene side og realiteterne og hverdagslivets praktiske handlinger på den anden. Artiklens teoretiske analyser er inspireret af Erving Goffmans teorigrundlag, og i dette perspektiv anskues forældre ikke som noget, man "er", men derimod som noget, man bliver, lærer, konstruerer i samspil og modspil med omgivelserne og de idealer, normer og forestillinger om forældreskab, som cirkulerer der. Med inddragelse af empiriske eksempler er artiklen optaget af at afdække og forstå forældreerfaringer, som er relateret til det at være forældre til problematiserede børn. Det er børn, der klassificeres som afvigende fra det, der opfattes som normalt, særligt mod afvigelser der antager diagnosens form, simpelthen fordi der gennem de senere år er sket en stigning i antallet af børn, som får en diagnose. Det er især diagnoserne ADHD og autisme (ASF), som er øget, og analyserne i artiklen medvirker til at belyse, hvorledes en diagnose fremtvinger

særlige blikke, logikker og argumenter hos både forældre og personale i velfærdsprofessionerne.

I artiklen "Social eksklusion i skolen – mellem personlige handlegrunde og social struktur" diskuterer Anne Morin, hvordan folkeskolen arbejder med mangeartede indsatser i relation til at fordre deltagelse og læring for alle børn og mindske social eksklusion, men at forskningen på området viser, at eksklusion fortsat er en problematik i skolen, og at nogle af de indsatser, som tilrettelægges for at skabe gode deltagelses- og læringsmuligheder for børn, kan have en ekskluderende effekt. Med afsæt i et forskningsprojekt rettet mod børn i vanskeligheder i familieklasser, præsenteres en case, omhandlende familieklasseindsats i folkeskolen, og diskuterer i forlængelse heraf sociale eksklusionsprocesser som knyttet til forholdet mellem personlige handlegrunde og social struktur i forbindelse med indsatser rettet mod at håndtere forskelle ud fra empirisk skoleforskning og en kritisk psykologisk og social praksisteoretisk ramme, som muliggør analyse af sociale eksklusionsprocesser i skolen. Centralt i artiklens analyser indkredses, at der er nogle grundproblematikker, der knytter sig til skolen som institution, som på mange måder spiller dårligt sammen med, eller måske ligefrem kommer til at hindre, at skolen kan muliggøre alle børns deltagelse og læring.

Jørn Bjerre er i sin artikel også optaget af sociale eksklusionsprocesser i en skolesammenhæng. I artiklen "Om skuedeltagelse: Et bidrag til studiet af ikke-reciprok social eksklusion" præsenteres et casestudie af en socialt isole-ret dreng, Anders. Fokus er på beskrivelsen af samspillet mellem Anders og de andre elever i klassen. Artiklens hovedargument er, at social eksklusion er et udbredt og omdiskuteret fænomen, der tilmed er særdeles velbeskrevet i den akademiske litteratur, men der er fortsat brug for teoretisk præcisering af, hvordan fænomenet skal forstås. Med afsæt i Erving Goffmans teorigrundlag viser artiklens analyser, hvor-

dan sociale eksklusionsprocesser finder sted i dynamikken i de sociale relationer, hvori et individ fremstår som aktør. Centralt i artiklen arbejdes med begrebet “den ikke-reciproke sociale eksklusion”, som har med spejling og kommunikation at gøre og kan beskrives som et udtryk for, at en aktør ikke er en del af spillet om *gensidig legitimering*, som er grundlæggende for de koordinationsmønstre, som etablerer sig, udfordres og genetableres omkring bestemte former for fokus.

Pernelle Rose omfatter den niende artikel i denne udgave af Nordiske Udkast, hvor hun præsenterer udvalgte dele af hendes ph.d.-arbejde gennem artiklen “‘At lede efter Klumpen’ – Et analytisk afsæt til at udforske følelshåndtering for børn i skilsmisse.” Roses artikel diskuterer, hvorledes skilsmisse er et udbredt fænomen i Danmark, hvor op mod 1/3 af alle danske børn i dag vokser op med skilte forældre (Danmarks Statistik, 2014, 2019). Størstedelen af skilsmiseforskningen anlægger en problemorienteret tilgang til fænomenet skilsmisse og implikationerne af forældres brud (Wallerstein m.fl., 2002); nyere forskning har dog vist, at der findes en stor diversitet i børns skilsmisseoplevelser (Birnbau m.fl., 2012). En tilsvarende problemorienteret skilsmiseforståelse afspejler sig i de samtalegrupper, der aktuelt oprettes på en lang række skoler landet over for at sikre børns muligheder for at håndtere svære følelser som følge af forældrenes skilsmisse. Som en del af et samlet koncept anvendes bl.a. metaforen “Klumpen” i samtalegrupperne som en gennemgående repræsentation af børnenes smerte, der understøtter arbejdet med at sætte ord på og håndtere de svære følelser. Der er gennemført et mikrostudie af *Klumpen*, da det derigennem bliver muligt at få et dybere analytisk indblik i de muligheder og begrænsninger, der efterlades til børns unikke skilsmisseoplevelser, i mødet med de professionelle skilsmiseforståelser. Artiklens formål er at tilbyde et indblik i den diversitet, der viser sig, når man lytter til

børnenes egne stemmer om, hvordan de skaber mening i deres varierede skilsmisseoplevelser.

Vi ønsker læserne god fornøjelse og håber, at de præsenterede artikler i dette temanummer medvirker til yderligere refleksioner og vigtige diskussioner af børn, unge og voksnes trivsel, hverdagsliv og livsvilkår i velfærdsstaten.